

Boekbesprekingen

Jacobs, D., Rea, A., Teney, C., Callier, L. & Lothaire, S. (2009) **De sociale lift blijft steken. De prestaties van allochtone leerlingen in de Vlaamse Gemeenschap en de Franse Gemeenschap**, Brussel: Koning Boudewijnstichting, 92 p.

Zoals de naam van het werk laat vermoeden, gaat deze studie over de schoolprestaties van allochtone leerlingen in België. Deze studie is uitgevoerd in opdracht van de Koning Boudewijnstichting door onderzoekers die verbonden zijn aan de onderzoeksgroep GERME van de ULB. Het onderzoek past daarom binnen de reeks van gelijkaardige studies zoals *Wit krijgt schrijft beter* (Duquet, Glorieux, Laurijssen & Van Dorsselaer, 2006) en *Allochtonen in het hoger onderwijs* (Lacante, Almaci, Van Esbroeck, Lens & De Metsenaere, 2007) en de in 2007 gepubliceerde studie van dezelfde auteurs (Jacobs, Rea & Hanquinet, 2007). Op het eerste gezicht lijkt er weinig verschil te zijn tussen de studies van 2007 en 2009, behalve dat de vorige studie gebaseerd was op gegevens van PISA 2003 en de huidige studie gebaseerd is op PISA 2006. Een belangrijke, inhoudelijke vernieuwing is wel dat de auteurs nu bovenop hun beschrijvende en multivariabele analyses, een achtste hoofdstuk hebben toegevoegd waarin ze multilevel-analyses uitvoeren. Met andere woorden, de 2009 publicatie bevat naast analyses over de impact van individuele kenmerken zoals sociaaleconomische status (SES) en etnische achtergrond van de leerlingen, ook analyses over de netto-impact van sociale en etnische leerlingensamenstelling van de scholen op de prestaties van leerlingen. Gezien het vernieuwende karakter voor het onderwijsonderzoek en de relevantie voor het desegregatiebeleid, zal dit achtste hoofdstuk in deze korte bespreking meer aandacht krijgen. Maar eerst meer over de beschrijvende en multivariabele analyses van de eerste zeven hoofdstukken.

De verkenning van data

De analyses van de auteurs onderscheiden zich op twee manieren van andere studies naar de prestaties van allochtonen. Ten eerste hanteren de auteurs een specifiekere en ondubbelzinnige categorisering van de groep van leerlingen van buitenlandse afkomst. In plaats van ruwweg twee categorieën te onderscheiden

(allochtonen en autochtonen), maken de auteurs een onderscheid tussen nieuwkomers (1), tweede generatie allochtonen (2) en autochtonen (3). Hiervoor doen de auteurs beroep op het geboorteland van de leerlingen en de ouders, wat mij een veel objectiever criterium lijkt dan het 'thuis taal-niet-Nederlands'-criterium. De thuis taal-niet-Nederlands operationalisering wordt nog steeds gehanteerd in Vlaams onderzoek (zie bv. Opdenakker & Van Damme, 2001), terwijl dit op zich een onafhankelijke variabele is ter verklaring van de prestatieverschillen. Ten tweede, beperken de auteurs zich niet tot één taalgebied, maar worden zowel Franstalige als Nederlandstalige schoolpopulaties onderzocht en met elkaar vergeleken.

Voor dergelijke specifieke analyses moet men echter ook beschikken over geschikte data en dat is hier niet het geval; een probleem dat ook door de auteurs wordt erkend (p. 28). De PISA 2006-dataset bevat voor Vlaanderen immers slechts 177 tweede generatie allochtonen en 161 nieuwkomers. Bovendien bevat deze laatste groep ook nog eens 62-tal Nederlandse kinderen. Deze aantallen zijn zodanig klein dat multivariabele regressie nog maar net aanvaardbaar is. Maar meer dan dat (bv. multilevel analyses, interactie-effecten, specifieke vergelijkingen tussen Vlaanderen en Wallonië, ...) is statistisch gezien heel moeilijk verteerbaar en hierdoor valt de veralgemeenbaarheid van de resultaten sterk te betwijfelen. Kortom, de auteurs hebben duidelijk de intentie om een kwaliteitsvol onderzoek te voeren, maar bij gebrek aan geschikte data, falen ze in hun opzet. Nochtans was hetzelfde probleem ook gesignaleerd in hun vorige studie en twee jaar tijd lijkt ons voldoende om zelf gepaste gegevens te verzamelen.

Aantal bevindingen

De bevindingen van deze studie lopen sterk parallel met de bevindingen van de vorige studie van de onderzoekers. Zowel in de Vlaamse als in de Franse Gemeenschap is er een grote kloof tussen de schoolprestaties van allochtonen en autochtonen. Binnen de groep van allochtonen scoren de tweede generatie leerlingen beter dan de nieuwkomers, hoewel dit voor de Vlaamse gemeenschap niet even duidelijk is als voor de Franse gemeenschap. Terwijl Vlaamse autochtonen beter scoren dan Franstalige autochtonen, zijn er geen significante verschillen tussen de allochtone leerlingen aan beide zijden van de taalgrens. Ook trieste maar ondertussen gekende resultaten worden gerepliceerd: een derde tot de helft van de allochtone leerlingen haalt de minimumcompetenties in wiskunde en leesvaardigheid niet. Ook het feit dat België de onbetwistbare wereldtop is met betrekking tot de prestatiekloof tussen allochtonen en autochtonen, komt naar voren in de analyse van de onderzoekers.

Zelfs onder controle van SES en thuis taal, blijven verschillen tussen allochtonen en autochtonen significant. De auteurs vragen zich dan terecht af: 'Hoe valt het aanhoudende verschil dan wel te verklaren?' (p. 55). Drie verklaringen worden door de auteurs zelf vooruitgeschoven: segregatie in het onderwijs, het Pygmalioneffect en discriminatie. Over het Pygmalioneffect en discriminatie kan het

volgende gezegd worden: het is een verdienste van de auteurs om te wijzen naar externe factoren die een invloed hebben op de prestaties van allochtone leerlingen, want het Belgische/Vlaamse onderwijsonderzoek naar de schoolloopbanen van allochtonen heeft zich het voorbije decennium mateloos schuldig gemaakt aan het deficitdenken, door de schuld van de bestaande achterstand eenzijdig op allochtone leerlingen en hun ouders te steken. Denk bijvoorbeeld aan de fameuze taalachterstandstheorie, het veronderstelde gebrek aan ouderbetrokkenheid en het even imaginaire gebrek aan motivatie, ... In die zin denk ik dat het wijzen naar externe processen een vernieuwende stem is in het onderwijsonderzoek. Maar de auteurs hebben geen enkele poging gedaan om hun verklaringen ook empirisch te staven: het Pygmalioneffect en mogelijke discriminatie worden als een eventuele verklaring naar voor geschoven en voor de rest komen de auteurs er niet meer op terug. De impact van schoolsegregatie wordt daarentegen wel empirisch nagegaan.

Een voorbarig pleidooi voor desegregatie

Zoals ik eerder al vermeldde, is het meest vernieuwende element van deze studie de aandacht voor schoolsegregatie, of de impact van de school, onder controle van individuele achtergronden. Een eerste bevinding van de onderzoekers is dat in België een heel groot deel van de variantie in schoolprestaties op schoolniveau zit. Auteurs spreken zelfs van rond de 50% (!) van de totale variantie (zie p. 82), dit zowel voor de Vlaamse Gemeenschap als de Franse gemeenschap. De multilevel regressiemodellen wijzen uit dat voor de Vlaamse Gemeenschap zowel de SES compositie als de etnische compositie een impact heeft op de prestaties van de leerlingen: hoe groter het aandeel van hoge-SES leerlingen en hoe lager het aandeel immigranten op schoolniveau, hoe hoger de prestaties van de leerlingen, dit onder controle van de individueel etnische en sociaaleconomische achtergrond. Meer nog, de onderzoekers stellen vast dat de impact van SES-compositie groter is dan de impact van de individuele SES achtergrond. Dit alles wordt gebruikt om een stevig pleidooi te houden voor desegregatie in het onderwijs.

Methodologisch gezien mankeert er echter het één en ander. Ten eerste, heb ik eerder al gewezen op het probleem van het kleine aantal allochtone leerlingen in de dataset. Deze aantallen worden in de multilevelanalyse geaggregeerd om tot compositiematen van etnische compositie te komen. Dit betekent bijvoorbeeld dat twee scholen met pakweg 50% allochtone leerlingen een invloed kunnen uitoefenen op heel de regressielijn van etnische compositie. Het gevonden effect van etnische compositie gaat dan eigenlijk over deze twee scholen. De veralgemening van dit compositie-effect naar heel de populatie van scholen lijkt me daarom veel te overhaast. Ten tweede, beweren de auteurs op basis van regressiecoëfficiënten dat de impact van SES-compositie groter is dan de impact van de individuele SES van de leerlingen. Het gaat hier echter om ongestandaardiseerde coëfficiënten en deze laten niet toe om de grootte van de impact van verschillende onafhankelijke variabelen met elkaar te vergelijken. Ook in de rest van de publicatie moet de lezer het enkel stellen met ongestandaardiseerde coëfficiën-

ten, waardoor de vergelijkingen tussen de impact van verschillende variabelen die de auteurs maken, wordt als het vergelijken van appels met peren.

Maar zelfs indien er geen methodologische mankementen waren, dan nog lijkt de oproep voor desegregatie mij iets te voorbarig. De vraag *waarom* schoolcompositie een impact heeft op de prestaties van de leerlingen wordt immers niet gesteld of beantwoord. In de traditie van het schooleffectenonderzoek benadrukt men het cruciale belang van *processen* (bvb. academische cultuur, futiliteit, leerling-leerkrachten relaties, ...) die kunnen verklaren waarom bepaalde schoolcomposities een impact kunnen hebben (zie bv. het werk van Rumberger & Palardy, 2005). Als we deze processen kunnen aanduiden, dan kunnen we ook zonder desegregatie de negatieve impact van schoolcompositie neutraliseren door schoolhervorming. Anderzijds, als deze processen inherent verbonden zouden zijn aan de schoolcompositie, dan is desegregatie opnieuw een optie. Als we het niet nagaan, zullen we het echter nooit weten. De PISA-data laten toe om de intermediaire impact van verschillende schoolprocessen na te gaan. Dit is dan misschien een uitdaging voor een eventuele derde studie van de auteurs.

Orhan Agirdag

UGent, Vakgroep Sociologie, Onderzoeksgroep CuDOS

Referenties

- Duquet, N., Glorieux, I., Laurijssen, I. & Y. Van Dorsselaer (2006). *Wit krijgt schrijft beter. Schoolloopbanen van allochtone jongeren in beeld*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant.
- Jacobs, D., Rea, A. & Hanquinet, L. (2007) *Prestaties van de leerlingen van buitenlandse herkomst in België volgens de PISA-studie: vergelijking tussen de Franse Gemeenschap en de Vlaamse Gemeenschap*. Brussel: Koning Boudewijn Stichting.
- Lacante, M., Almaci, M., Van Esbroeck, R., Lens, W., & De Metsenaere, M. (2007). *Allochtonen in het hoger onderwijs: Onderzoek naar factoren van studiekeuze en studiesucces bij allochtone eerstejaarsstudenten in het hoger onderwijs* (Eindrapport OBPWO-project 03.03). Brussel/ Leuven: Vrije Universiteit Brussel/Katholieke Universiteit Leuven.
- Opendakker, M.C. & Van Damme, J. (2001). Relationship between school composition and characteristics of school process and their effect on mathematics achievement. In *British Educational Research Journal*, pp. 407-432.
- Rumberger, R.W. & Palardy, G.J. (2005). Does segregation still matter? The impact of student composition on academic achievement in high school. *Teachers College Record*, 107, pp. 1999-2045.

Glorieux, I., Laurijssen, I. & Van Dorsselaer, Y. (2009), **Zwart op wit. De intrede van allochtonen op de arbeidsmarkt**. Antwerpen: Garant, pp. 117.

Het maatschappelijke debat over de 'gebrekkige integratie' van etnische minderheden woedt momenteel in alle hevigheid in Vlaanderen en Nederland. Hierbij

valt het op dat er vaak naar meer culturalistische verklaringen gekeken wordt (zoals de rol van waarden, religie, taal...). Een onderzoek naar meer structurele verklaringen vormt dan ook een verademing. En dat is precies wat de auteurs Glorieux, Laurijssen en Van Dorsselaer in hun boek trachten te doen. Ze onderzoeken in welke mate en op welke manier verschillen in onderwijsniveau en sociale achtergrond een verklaring bieden voor een meer problematische intrede op de arbeidsmarkt van etnische minderheden in Vlaanderen.

Door een gebrek aan adequaat cijfermateriaal ligt een dergelijke studie echter niet voor de hand. Het onderzoek naar de arbeidsmarktpositie van etnische minderheden in Vlaanderen gebeurde tot nu toe op basis van vier databanken met elk hun sterktes en zwaktes: de volkstellingen van 1981 en 1991, de Enquête naar de arbeidskrachten van 2002 en 2003, de gegevens van de VDAB, en een steekproef van personen in het Datawarehouse Arbeidsmarkt gekoppeld aan de Rijksregistergegevens van 1998. Arbeidsmarktonderzoek op basis van deze databanken kampt echter met drie problemen en de meerwaarde van het boek dient dan ook in het licht van deze problemen geëvalueerd te worden.

Allereerst kan men op basis van deze databanken enkel gebruik maken van de nationaliteit en/of het geboorteland van de respondent om de etniciteit te bepalen (de uitzondering hierop is de werkwijze van naamherkenning bij de VDAB-gegevens). De eerste generatie migranten – en sinds Verhoeven (2000) ook de genaturaliseerden – kunnen hierdoor statistisch opgespoord worden. Sinds de invoering van het wetboek van nationaliteit in 1984 is echter iedereen wiens vader of moeder Belg is (al dan niet genaturaliseerd) bij geboorte automatisch ook Belg. Hierdoor wordt de tweede generatie statistisch onzichtbaar, want in België geboren en Belg van nationaliteit. Deze personen hebben ongeveer vanaf 2002 hun intrede gemaakt op de arbeidsmarkt en kunnen op basis van de bestaande databanken dus niet opgespoord worden.

Het tweede probleem betreft de beschikbare indicatoren van de arbeidsmarktpositie. Onderzoek heeft op basis van de bestaande databanken etnische verschillen kunnen aantonen in de werkzaamheids- en de werkloosheidsgraad, de duur van het zoeken naar een job, het loon, het arbeidsregime en de sectorale verdeling. Telkens stelde men een etnostratificatie vast met drie strata, waarbij de etnische Belgen de beste positie bekleden, de personen van Europese afkomst een middenpositie innemen, en personen van Turkse of Noord-Afrikaanse afkomst de hekken sluiten. Door het gebrek aan data was uitgebreid onderzoek naar het bestaan van een etnostratificatie op functie- en jobniveau echter nog onbestaande.

Het derde probleem situeert zich op vlak van de beschikbare verklarende variabelen. Bovenstaande etnostratificatie werd tot nu toe enkel empirisch verklaard door middel van de etnische verschillen in opleiding, leeftijdsstructuur, vestigingspatroon en/of familiesituatie (Neels & Stoop 2000; Phalet & Swyngedouw 2003). Aanvullend waren er een aantal kleinere studies naar het voorkomen van discriminatie. Het was/is in Vlaanderen echter nog steeds wachten op systematisch onderzoek naar de rol van sociale klasse, sociaal kapitaal, en culturele

patronen ter verklaring van de achterstelling van etnische minderheden op de arbeidsmarkt.

De verdienste van de auteurs is dat ze met deze studie vooruitgang hebben geboekt op vlak van deze drie probleempunten. Voor hun onderzoek maakten ze gebruik van de longitudinale SONAR-dataset met gegevens over de arbeidsmarktintrede van ca. 9000 Vlaamse jongeren. Voor de jongeren geboren in 1976, 1978 en 1980 werden uit het Rijksregister aselecte steekproeven getrokken van ongeveer 3000 personen per geboortjaar. Deze personen werden bevraagd op 23-jarige leeftijd. De respondenten geboren in 1976 en 1980 werden vervolgens opnieuw bevraagd op 26-jarige leeftijd en de 1976-cohorte nogmaals op 29-jarige leeftijd. De etniciteit van een respondent kon in het SONAR-onderzoek bepaald worden op basis van de nationaliteit en het geboorteland van de respondent, de nationaliteit en het geboorteland van de grootmoeder (langs moederszijde), en de belangrijkste taal die thuis wordt gesproken. Uit de beschrijvende statistieken blijkt dat de dataset voornamelijk etnische minderheden van de tweede of derde generatie bevat (72,1% van de personen van niet-Belgisch afkomst is in België geboren en 81,7% heeft de Belgische nationaliteit). Met deze studie krijgen we dus informatie over de 'statistisch onzichtbare' tweede en derde generatie.

Verder bevestigt de studie terug de etnostratificatie op de Vlaamse arbeidsmarkt. Jongeren van Turkse en Noord-Afrikaanse afkomst zijn een jaar na schoolverlaten drie keer zo vaak niet-werkend in vergelijking met etnische Belgen, en twee keer zo vaak als de jongeren van Zuid-Europese herkomst. Dezelfde etnische hiërarchie vindt men terug in de werkloosheidsduur en het statuut, het contract en het loon van de eerste baan. De etnische verschillen in het arbeidsregime zijn echter niet significant. Op basis de SONAR-data kunnen de auteurs ook de etnische verschillen in de kenmerken van de eerste baan nagaan. Uit de analyses blijkt dat jongeren van vreemde afkomst meer aangeven dat hun opleidingsniveau te hoog is voor de functie die ze uitvoeren en dat de inhoud van hun opleiding helemaal niet past voor de baan. Bovendien is de beroepsstatus en de kans op het bemachtigen van een uitdagende baan (geoperationaliseerd aan de hand van een samengestelde maat) voor jongeren van Turkse en Noord-Afrikaanse afkomst veel kleiner dan die van etnische Belgen. De jongeren van Zuid-Europese origine bekleden hier terug een middenpositie. De auteurs tonen in hun studie met andere woorden voor het eerst in Vlaanderen aan dat de etnostratificatie zich ook op jobniveau doet gelden.

Het doel van het onderzoek was om na te gaan in hoeverre bovenstaande etnostratificatie verklaard kan worden aan de hand van etnische verschillen in het opleidingsniveau en de sociaal-economische achtergrond. De sociaaleconomische achtergrond werd operationaliseerd aan de hand van de werksituatie (werkend vs. niet-werkend) en het onderwijsniveau van de vader op het moment dat de jongeren het secundair onderwijs verlieten. Deze operationalisatie is echter niet onproblematisch. Allereerst kan men zich de vraag stellen waarom enkel de vaderlijke achtergrond in rekening werd gebracht. Was het niet beter geweest om het hoogste onderwijsniveau en de beste werksituatie van de ouders

te gebruiken? De dataset bevat de nodige informatie hiervoor en deze maat zou een meer genuanceerd beeld geboden hebben van de beschikbare culturele en economische kapitaalsmiddelen. Ten tweede is het opmerkelijk dat er enkel een onderscheid werd gemaakt tussen de niet-werkende en de werkende vaders en dat deze laatste categorie niet verder gedifferentieerd werd. De levenskansen van een kind van een manager zijn immers niet dezelfde als deze van een kind van een bandwerker. Doorgaans wordt in stratificatieonderzoek de mate van sociale (im)mobiliteit gemeten aan de hand van theoretisch gefundeerde maten zoals de EGP-classificatie, de ISEI-scores of een prestigeschaal (Crompton 2008). In dit onderzoek wordt sociale klasse echter noch theoretisch noch empirisch geïntegreerd. De nodige informatie was nochtans beschikbaar in de dataset in de vorm van de SBC-codes voor het beroep van de vader en moeder, en deze codes kunnen gemakkelijk omgezet worden in bovenstaande maten. Aangezien onderzoek naar de rol van sociale klasse ter verklaring van de etnostratificatie op de Vlaamse arbeidsmarkt nog onbestaande is, is dit een gemiste kans.

Uit de analyses blijkt dat het opleidingsniveau van de respondent, en het opleidingsniveau en de werksituatie van de vader slechts ten dele de etnostratificatie op de arbeidsmarkt kunnen verklaren. Hoewel de etnische verschillen in het beroepsprestige en de omstandigheden van de eerste baan volledig verklaard kunnen worden door deze factoren, blijft nog steeds een deel van de etnische verschillen in de werkloosheidsduur en de mate waarin de eerste baan uitdagend is, onverklaard. Na controle voor deze factoren zijn de kansen van jongeren van Turkse of Noord-Afrikaanse origine om werk te vinden zelfs nog steeds twee keer kleiner dan deze van hun Belgische tegenhangers. Het effect van etnische herkomst is bovendien sterker voor vrouwen dan voor mannen. In lijn met voorgaand onderzoek onderstrepen de analyses wel de belangrijke rol van het eigen opleidingsniveau voor een succesvolle intrede op de arbeidsmarkt. Opmerkelijk is verder dat de etnische verschillen in het loon van de eerste baan door de auteurs niet verklaard zijn geweest.

Rest ons de vraag door wat de resterende etnische verschillen wel verklaard kunnen worden? De auteurs stellen in dat verband dat de resterende verschillen vermoedelijk “te wijten zijn aan discriminatie op de arbeidsmarkt (vraagzijde) of aan culturele verschillen of oriëntaties (aanbodzijde)” (p. 97). Wat de aanbodzijde betreft, zijn er toch drie opmerkingen op hun plaats. Ten eerste, gezien de sociale klasse van de ouders niet adequaat gemeten is geweest, kunnen sociaal-economische verklaringen op basis van dit onderzoek nog niet uitgesloten worden. Ten tweede blijven andere niet-culturele verklaringen aan de aanbodzijde ongetoetst. Zo is het niet onmogelijk dat verschillen in het beschikbaar sociaal kapitaal (de jobinformatie, sociale steun en invloed ingebed in sociale netwerken) een cruciale rol spelen (zie Lin 2001). De auteurs bespreken deze hypothese kort in het begin van hun boek (pp. 60-61), maar categoriseren ze naar mijn mening verkeerdelijk onder een culturele verklaring. Ten derde, wat de culturele verklaringen betreft, verwijzen de auteurs naar “de [meer] traditionele rollenpatronen en opvattingen” (p. 97) van etnische minderheden. Onder meer de vroe-

gere huwelijksleeftijd en het gemiddeld grotere kinderaantal worden als mogelijke oorzaken aangehaald voor de terugtrekking van de arbeidsmarkt van Turkse en Marokkaanse vrouwen (p. 60). Hoewel onderzoek inderdaad aantoonde dat het huwelijk de economische activiteit van vrouwen van niet-Belgische afkomst significant beperkt, blijven de etnische verschillen na controle voor de huwelijksstatus, de leeftijdsstructuur en het onderwijsniveau nog significant (Phalet & Swyngedouw 2003). Tot verder onderzoek het tegendeel bewijst, is het dus nog wat kort door de bocht om de resterende etnische verschillen aan aanbodzijde aan culturele factoren te wijten.

Niettegenstaande deze opmerkingen verdient deze studie zeker een plaats op de boekenplank. Het onderzoek biedt inzicht in de arbeidsmarktintrede van de tweede en derde generatie. Verder wordt de etnostratificatie op jobniveau voor het eerst in Vlaanderen aangetoond. Ten slotte onderstreept het opnieuw de belangrijke rol van onderwijs voor het welslagen op de arbeidsmarkt.

Pieter-Paul Verhaeghe

UGent, Vakgroep Sociologie, Onderzoeksgroep HeDeRa

Referenties

- Crompton, R. (2008). *Class and stratification*. Cambridge: Polity Press (3rd edition).
- Lin, N. (2001). *Social capital. A theory of social structure and action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Neels, K. & Stoop, R. (2000). Reassessing the ethnic gap: employment of younger Turks and Moroccans in Belgium. In R. Lesthaeghe (Ed.), *Communities and generations. Turkish and Moroccan populations in Belgium* (pp. 279-319). VUB University Press.
- Phalet, K. & Swyngedouw, M. (2003). Measuring immigrant integration: the case of Belgium. *Migration Studies*, 152, 773-803.
- Verhoeven, H. (2000). *De vreemde eend in de bijt. Arbeidsmarkt en diversiteit*. Leuven: WAV-dossier.

Noordhoff, F. (2008). **Persistent poverty in the Netherlands**. Amsterdam: Amsterdam University Press, 238 p.

Levecque, K. (2008). **Armoede en depressie. Een (niet) evident verband?** Leuven: Acco, 368 p.

Elk boek is een doctoraal proefschrift in de sociale wetenschappen. Het ene is van Nederlandse oorsprong, terwijl het andere uit Vlaanderen afkomstig is. Beide onderzoeken het armoedefenomeen dat na al die jaren nog steeds geen eenduidige definitie heeft. Betreft het nu enkel het eerder enge financiële tekort aan middelen of spreekt men liever van het politiek populaire en ruimer gedefinieerde sociale uitsluiting. Beide proefschriften bestuderen weliswaar hetzelfde fenomeen, maar vertrekken vanuit een andere definitie van armoede, gebrui-

ken een verschillende onderzoeksmethodologie en focussen op uiteenlopende aspecten van armoede. Noordhoff wil vooral op zoek gaan naar een verklaring voor langdurige armoede. Wat maakt nu dat mensen in armoede zo moeilijk uit hun situatie geraken? Levecque onderzoekt de complexe relatie tussen armoede en depressie, waarbij zij onder andere de binnen de gezondheidssociologie bekende vraag stelt: betreft het een selectie- of een causatiemechanisme. Causatie betekent dat armoede depressie veroorzaakt via rechtstreekse of onrechtstreekse weg. Selectie heeft betrekking op de omgekeerde relatie: leidt depressie tot armoede?

Het Nederlandse doctoraat vertrekt van de wettelijke definitie van armoede. Diegene is arm die onder de wettelijke armoedegrens valt en hierdoor gerechtigd is op een bijstandsuitkering. Leveque gaat op zoek naar een eigen operationalisering van armoede. Deze eigen operationalisering is nog altijd een materiële definitie in termen van financiële mogelijkheden, maar zij focust tegelijkertijd op het al dan niet hebben van een eigen woning, schulden en spaarmogelijkheden. Veel meer dan Noordhoff problematiseert zij het meten van armoede en slaat ze een eigen weg in.

De onderzoeksvragen van beide projecten vereisen een longitudinaal design, aangezien ze het armoedefenomeen doorheen de tijd wensen te bestuderen. Levecque gebruikt paneldata afkomstig van de Panelstudie van Belgische Huishoudens en cross-sectionele data van de gezondheidsenquête. In feite heeft Noordhoff ook een longitudinaal design nodig, maar toch poogt hij aan de hand van eenmalige diepte-interviews de oorzaken van de bestending van armoede in kaart te brengen. Noordhoff voert een secundaire kwalitatieve data-analyse uit op diepte-interviews die in één Rotterdamse en twee Amsterdamse buurten bijna 10 jaar geleden zijn afgenomen in het kader van een grootschalig onderzoeksproject 'Landschappen van armoede'. Er werden in het oorspronkelijk onderzoek meer dan 200 interviews afgenomen. Uiteindelijk heeft Noordhoff slechts materiaal van 86 gesprekken gebruikt. Hoe die selectie verlopen is, wordt niet echt geëxpliciteerd.

Noordhoff stelt een eerder klassieke onderzoeksvraag die armoede in feite eerder beschouwt als een statisch fenomeen waaruit het moeilijk ontsnappen is. Daarmee gaat hij voorbij aan de trend in het armoede-onderzoek van de afgelopen jaren om armoede veel meer als een dynamisch fenomeen te beschouwen met een begin, maar mogelijk ook met een einde. Levecque is ambitieuzer en vertrekt vanuit die meer recente dynamische benadering en zoekt tegelijkertijd het grensgebied tussen psychologie, sociologie en psychiatrie. Ze wil de klassieke fout vermijden in het onderzoek naar de relatie tussen armoede en depressie om armoede als *passé partout* te gebruiken. Dit zorgt tegelijkertijd voor heel wat moeilijkheden, omdat meer dan bij armoede er binnen de wetenschappelijke gemeenschap heel wat strijd is over de correcte conceptualisering en operationalisering.

Noordhoff bestudeert een aantal velden, waarin mensen in armoede bewegen: de arbeidsmarkt, de bijstandsbureaucratie, de buurt, sociale netwerken en

de informele economie. Dit leidt tot een aantal interessante inzichten. Zo beschrijft hij bijvoorbeeld hoe mensen in armoede zich proberen te distantiëren van hun lotgenoten in de wijk, die zij verantwoordelijk achten voor de negatieve beeldvorming rond hun buurt. Net hierdoor kunnen zij ook geen beroep doen op de in hun buurt aanwezige sociale steun die zij in feite nodig hebben om uit de armoede te geraken. Hetzelfde doet zich voor in de gemeentelijke sociale dienst, waarop ze een beroep doen om een uitkering te verkrijgen. Zij hebben de indruk dat ze als ‘undeserving’ worden geëvalueerd door sociaal werkers. Net hierdoor gaan zij zich meer weerspanning opstellen, worden ze passief of plegen ze fraude. En net hierdoor maken zij minder kans om in aanmerking te komen voor een herschoolingstraject. In tegenstelling tot Levecque koppelt Noordhoff zijn resultaten slechts in beperkte mate terug naar zijn literatuurstudie. Hierdoor is niet helemaal duidelijk of zijn vaststellingen aansluiten bij ander gelijkaardig onderzoek dan wel nieuwe inzichten toevoegen.

Ondanks deze boeiende onderzoeksresultaten durven we toch een aantal kritische beschouwingen bij dit werk te formuleren. In de eerste plaats vermeldt de auteur dat hij gebruik maakt van de ‘grounded theory’ benadering als methodologische school binnen het kwalitatief onderzoek. Jammer genoeg is hij weinig transparant over hoe hij dit heeft toegepast. Bovendien vertrekt deze benadering idealiter van een meer exploratieve, inductieve invalshoek. Desalniettemin beschrijft de onderzoeker heel wat recent en minder recent onderzoek. Het is niet helemaal duidelijk welke plaats deze bestaande evidentie in zijn onderzoek gekregen heeft. Het is niet eenvoudig om dit op een transparante wijze aan de lezer duidelijk te maken, maar hij had toch wat meer ruimte hiervoor mogen maken.

Ten tweede gaat hij voorbij aan het recente longitudinale onderzoek naar armoedeprocessen dat een minder fatalistisch beeld schetst van de duur van armoede (Leisering & Leibfried, 1999). Door middel van longitudinaal onderzoek, zowel kwantitatief als kwalitatief van aard bestudeerden zij sinds 1988 een groep Duitse bijstandsgerechtigden. Drie concepten staan centraal in hun dynamische benadering van armoede: temporalisering, democratisering en biografisering van armoede. Met temporalisering bedoelen zij dat, net door het beschikbaar worden van longitudinale data, het duidelijk is geworden dat armoede voor een grote groep mensen in de samenleving een tijdelijk fenomeen is. Daarom spreken zij ook van ‘democratisering’ van armoede: een veel grotere groep dan oorspronkelijk gedacht verzeilt in een armoedesituatie. Tegelijkertijd blijkt dat dit voor velen dit slechts een tijdelijk fenomeen is. Dit impliceert dat er dus niet enkel neerwaartse spiralen bestaan, maar dat er ook processen in de omgekeerde richting gaan. De biografisering van armoede bevat drie dimensies: (1) armoede is verbonden met specifieke gebeurtenissen in de levensloop, (2) de objectieve nadelen ervan worden mede gevormd door de biografische betekenis die individuen eraan toekennen (subjectieve beleving van situatie), (3) de objectieve duur van de armoedesituatie wordt gekleurd door de subjectieve tijdsbeleving van de bijstandsgerechtigde. Muffels et al. (1998) bouwden voort op deze theoretische inzichten en onderzochten armoededynamieken in Nederland. Zij maken een

onderscheid tussen vier typen van armen: (1) nooit-arm, (2) incidentieel arm, (3) herhaaldelijk arm, (4) duurzaam arm. Uit hun analyse blijkt dat ongeveer een derde van de bevolking gedurende een periode van tien jaar minstens één jaar in een huishouden met een inkomen onder of rond het sociaal minimum leefde. Dit soort onderzoek krijgt jammer genoeg geen plaats in het theoretisch kader.

Ten derde stelt zich een meer fundamenteel methodologisch probleem. De onderzoeker baseert zijn onderzoeksconclusies op diepte-interviews met mensen die al geruime tijd arm zijn om dan de processen en oorzaken van die langdurige armoede te identificeren. Om het in kwantitatieve termen te stellen, zijn steekproef is gebaseerd op de score op de afhankelijke variabele (Swanborn 1996). Hij heeft geen vergelijkingsgroep van personen die niet meer arm zijn. Hij kan dus niet vergelijken of die factoren die hij identificeert ook daadwerkelijk bijdragen aan de bestending van armoede.

De studie van Levecque is bijzonder transparant. Ze expliciteert en legitimeert elke gemaakte keuze. Voortdurend treedt ze in interactie met bestaand onderzoek en de eigen resultaten worden teruggekoppeld, zodat haar eigen bijdrage aan het onderzoeksdomein zichtbaar wordt.

Soms verlaagt dit wel de leesbaarheid en wordt het soms een beetje langdradig. Diegenen die minder vertrouwd zijn met de problematiek krijgen met dit werk dan weer wel een sterk onderbouwde introductie in de conceptuele onduidelijkheid die er heerst rond armoede en depressie. Zij ontwikkelt een eigen maat van armoede en gebruikt de Health and Daily Living Scale, die, zoals ze zelf aangeeft, internationaal minder gebruikt wordt. Nogal wat experts zullen waarschijnlijk kritiek hebben op haar operationalisering, net omdat ze vertrekt vanuit de zelf gerapporteerde klachten die niet aan een klinisch onderzoek zijn onderworpen. Zij pareert wel deze kritiek door aan te geven dat voor het perspectief van de patiënt als doorslaggevend dient beschouwd te worden.

Haar belangrijkste onderzoeksconclusies hebben betrekking op de vraag of causatie- en selectiemechanismen spelen in de relatie tussen armoede en depressie. In haar onderzoek vindt zij empirische evidentie voor beide mechanismen. Depressie kan wel degelijk leiden tot verarming (deels direct en deels indirect door verlies van werk of relatieontbinding), terwijl mensen in armoede een hogere kans hebben op de ontwikkeling van een depressie. Haar onderzoek roept heel wat nieuwe vragen op, vooral over de toegankelijkheid en effectiviteit van de geestelijke gezondheidszorg voor mensen in armoede. Maar het zou te gemakkelijk zijn om in zo'n omvangrijke en goed onderbouwde studie te wijzen op onbeantwoorde vragen.

Koen Hermans

KULeuven, Centrum voor Sociologisch Onderzoek /
LUCAS, Centrum voor zorgonderzoek en consultancy

Referenties

- Leisering, L., S. Leibfried (1999), Time and poverty in Western welfare states. United Germany in perspective. Cambridge: University Press.
- Muffels, R.J.A., Snel, E., Fouarge, D.J.A.G., & Karyotis, S. (1998). Armoedecarrières. Dynamiek en determinanten van armoede. In G. Engbersen, J. Vrooman, & E. Snel (Eds.), Effecten van armoede. Derde jaarrapport armoede en sociale uitsluiting (pp. 45-67). Amsterdam: Amsterdam University Press
- Swanborn, P. (1996), Case-study's: wat, wanneer en hoe? Amsterdam: Boom.